

FRANCISZEK LONGCHAMPS DE BÉRIER

Uniwersytet Jagielloński

WIESŁAW MOSSAKOWSKI – PRAWO RZYMSKIE –
MIKOŁAJ KOPERNIK. O INTUICJI BADAWCZEJ
I PODEJMOWANIU TYLKO WAŻNYCH TEMATÓW

1. RYZYKOWNE TEZY UCZONEGO ROMANISTY

„Mikołaj Kopernik był znawcą rzymskiego prawa cywilnego” – pisał w 2001 r. toruński profesor prawa rzymskiego Wiesław Mossakowski¹. Bardzo chciał w to wierzyć. Czy jednak nie przesadził? Jego artykuł w księdze jubileuszowej, którą w Toruniu ofiarowano profesorowi Stanisławowi Salmonowiczowi, znalazł się w bibliografii kopernikowskiej², stając się dwunastą dopiero pracą ogłoszoną drukiem od 1509 r., w której zajęto się fromborskim kanonikiem kapitulnym jako znawcą prawa. Przeszło dekadę po publikacji tekst W. Mossakowskiego następująco skomentowała wybitna toruńska profesor historii Teresa Borawska: „Jedynie Wiesław Mossakowski podjął próbę oceny znajomości prawa rzymskiego przez Kopernika, ale jak się okazało, uczynił to,

¹ W. MOSSAKOWSKI, *Mikołaj Kopernik i prawo rzymskie*, [w:] *'Historia integra'. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. D. JANICKA, R. ŁASZEWSKI, Toruń 2001, s. 423.

² *Bibliografia kopernikowska*, oprac. H. BARANOWSKI, III, 1972-2001, Toruń 2003, s. 152.

wykorzystując książki, które jednak do astronoma nie należały”³. Nie podobna jednak, aby artykuł romanisty zupełnie się zdezaktualizował. Sama zresztą oceniała, że Mikołaj „był pilnym studentem prawa rzymskiego i kanonicznego, toteż nic dziwnego, iż później na Warmii cieszył się opinią dobrego jurysty”⁴.

Na wstępie swego artykułu W. Mossakowski pisał, że oczywiście „staranne i wszechstronne wykształcenie nie oznaczało ani zainteresowania prawem, ani osiągnięć w tej dziedzinie. Historykom nauk ścisłych, zwłaszcza astronomii, wydaje się, że studia prawnicze nie pozostawiły śladu intelektualnego u Wielkiego Polaka”⁵. Romaniście udało się jednak wykazać nadzwyczaj przekonująco, że nie mieli racji. Stało się tak dzięki jego analizom przynajmniej dwóch kwestii⁶.

2. KOPERNIKA PRAWNICZE ZAINTERESOWANIE PIENIĄDZEM

Mikołaj Kopernik jak każdy prawnik interesował się pieniędzmi. Jego prace⁷ na ich temat poruszały kwestie na wskroś praktyczne. Przy okazji przedłożył w nich tak radykalny projekt naprawy systemu monetarnego w Koronie Polskiej, że król Zygmunt I Stary (1507-1548) nie

³ T. BORAWSKA, *Prawnicy w otoczeniu Mikołaja Kopernika*, «Komunikaty Mazursko-Warmińskie» 1/2013, s. 295.

⁴ T. BORAWSKA, *Pismo Mikołaja Kopernika*, [w:] *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej 'Hosianum' w Olsztynie*, red. T. GARWOŁIŃSKI, Olsztyn 2016, s. 20.

⁵ W. MOSSAKOWSKI, *op. cit.*, s. 412.

⁶ W dalszej części – punkty 2, 3 i 4 – niniejszy artykuł czerpie w pełni z rozdziału pierwszego książki F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Być prawnikiem. Trzy medytacje*, Warszawa 2023, s. 25-44.

⁷ Zagadnień pieniężnych dotyczą *N.C. Meditata* („Rozmyślania”) z 1517 r., niemieckie tłumaczenie traktatu o reformie monetarnej Prus Królewskich *Modus cudendi monetam* („Zasady bicia monety”) powstałe w latach 1519-1522, skrót łac. traktatu zatytułowany *Tractatus de monetis* („Traktat o monetach”), a wreszcie traktat o reformie monetarnej Prus Królewskich i Książęcych *Monete cudende ratio* („Sposób bicia monety”) z 1526 r. oraz z tego roku list *Felici Reich. De moneta* („Do Feliksa Reicha. O monecie”).

zdecydował się go przyjąć za podstawę reform, jakie przeprowadził. Nikt jednak nie odmówi pracom Kopernika na temat bicia monety wielkiego wkładu teoretycznego. Już w pierwszej z nich – w rękopisie *Meditata* („Rozmyślania”) z 1517 r.⁸ – szczegółowo opisał i wyjaśnił odkrytą przez siebie prawidłowość. „Gdy w obiegu cyrkulują monety o jednakowym nominale, lecz niejednakowej wartości wewnętrznej, tj. «lepsze», czyli o większej zawartości kruszcu, i «gorsze», czyli o mniejszej zawartości kruszcu, wówczas monety gorsze wypierają z obiegu monety lepsze”⁹. To prawo obiegu pieniądza pozostaje jednym z nielicznych, jeśli nie jedynym prawem niekwestionowanym w ekonomii, funkcjonując w warstwie definicyjno-postulatywnej jako „prawo Kopernika”. „Prawem Greshama” bywa nazywane błędnie nie tylko dlatego, że angielski bankier Thomas Gresham (1519-1579) to postać historycznie późniejsza od fromborskiego kanonika. Uzasadnienie jest merytoryczne: bankier jedynie zauważył ucieczkę z obiegu monet dobrych i pozostawanie złych.

Dwa wieki upłyną, zanim ekonomia ukształtuje się jako nauka. Do tego czasu o systemie monetarnym, o lichwie, czyli odsetkach, o *cambium*, czyli transakcji wymiany, o *restitutio*, czyli odszkodowaniu za szkody, wreszcie o *pretium*, czyli cenie, słyszano tylko na studiach teologicznych, głównie podczas wykładów z teologii moralnej, oraz na studiach prawniczych. „Można więc słusznie twierdzić, że to właśnie studia w Bolonii, Padwie i Ferrarze, studia nad oboma prawami, przygotowały Kopernika do tych praktycznych zadań”¹⁰. Miał więc w pełni rację W. Mossakowski, że M. Kopernikowi nie co innego, lecz studium prawa ukształtowało intelekt, ów format głowy, i dało język, pozwalający

⁸ Łaciński tekst rękopisu z tłumaczeniem [w:] *Mikołaj Kopernik. Dzieła wszystkie*, III: *Pisma pomniejszych*, red. A. WYCHAŃSKI, Warszawa 2007, s. 101-107.

⁹ M. BOCHENEK, *Znaczenie traktatu monetarnego 'Meditata' Mikołaja Kopernika dla rozwoju myśli ekonomicznej (w 500. rocznicę jego powstania)*, «*Ekonomista*» 6/2017, s. 705.

¹⁰ H. THIEME, *Copernicus als Jurist*, [w:] *Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag*, Aalen 1976, s. 351.

przygotować traktaty z zakresu ekonomiki, które wniosły jakże istotny wkład do nauki monetaryzmu¹¹.

Traktaty z zakresu teorii monetarnej nie pozostały na papierze. Mikołaj Kopernik przedstawiał swoje ustalenia i wnioski, publicznie stając się adwokatem reformy pieniądza. Najsłynniejszym chyba wystąpieniem było to z 1522 r. na zjeździe stanów pruskich w Grudziądzu. Gdy więc ktoś pisał dotąd o M. Koperniku jako prawniku, przedstawiał go przede wszystkim i niemal wyłącznie jako zarządcę¹² uczestniczącego w życiu politycznym i społecznym. Studia prawa kanonicznego i rzymskiego miały go tylko do tego przygotować – do codziennego administrowania. Nie brak, rzecz jasna, powodów dla tak redukcjonistycznego postrzegania prawniczej działalności praktycznej M. Kopernika w Księstwie Warmińskim. Wyjaśnijmy, że siedem komornictw warmińskich stanowiło dobra biskupa rezydującego na środkowym wschodzie w Lidzbarku Warmińskim. Pozostałe trzy komornictwa były dobrami kapituły, której siedziba mieściła się we Fromborku nad Zalewem Wiślanym, a więc na północy księstwa. Po powrocie ze studiów w 1503 r. należący do kapituły warmińskiej kanonik M. Kopernik pozostawał u boku swojego wuja Łukasza Watzenrode do 1510 r. Pełnił faktycznie funkcję sekretarza biskupa warmińskiego – pierwszej osoby w Prusach. Dlatego M. Kopernik miał szansę wziąć udział w życiu społeczno-politycznym właśnie jako prawnik: podejmujący wyzwania i starający się zaradzić bieżącym problemom. Zajmując się najważniejszymi kwestiami, które nurtowały jego współczesnych, obracał się wśród najznakomitszych postaci swojej epoki.

¹¹ W. MOSSAKOWSKI, *op. cit.*, s. 417-418. Por. wcześniej *Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza Traktat o biciu monety*, oprac. J. DMOCHOWSKI, Warszawa 1924, s. III: „Najwybitniejszym odzwierciedleniem teorii ekonomicznej Kopernika są jego rozprawy o monecie, obejmujące poza wskazaniem praktycznymi pierwsze w ekonomice teoretyczne określenie istoty i funkcji pieniądza, oraz sformułowanie prawa regulującego obieg monet w systemie dwumonetarnym”.

¹² W. HEJNOSZ, *Mikołaj Kopernik jako prawnik*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, red. T. CZEŻOWSKI I IN., Toruń 1952, s. 145-162; H. THIEME, *op. cit.*, s. 345-356.

Nie dziwiło W. Mossakowskiego, że M. Kopernik interesował się pieniędzmi. *Iuris prudentes* zabiegają o środki materialne dla siebie i swych klientów. Fascynują ich one także teoretycznie. W istocie bowiem natura pieniądza jest prawna. Prawo decyduje o tym, że odpowiednio uformowany kruszec zyskuje jakąś wartość nominalną: jak pouczał sam M. Kopernik – większą niż wartość kruszcu użytego do bicia monet. Ta różnica wartości musi pokrywać przynajmniej koszty wytworzenia, a więc produkcji pieniądza. Ważniejsza jest ogólna funkcja nadana przez prawo kawałkom metalu – przenoszenie wartości. Konkretnie desygnaty materialne przedstawiają nadaną im wartość, dlatego monety zachowują się zawsze jak czysty nośnik wartości, a nie jak wszelkie inne typy rzeczy – *res*. Toteż od czasów rzymskich zmieszanie cudzych pieniędzy z własnymi powoduje zyskanie ich dla siebie, dając możliwość skutecznej spłaty nimi na przykład własnego długu; po stronie zaś tego, do kogo należały, powstaje od zmieszania jedynie roszczenie o wartość utraconych monet.

3. PRAWNICZA TERMINOLOGIA UŻYWANA PRZEZ KOPERNIKA

Kolejny prawniczy temat, którym zajmował się M. Kopernik, to „rzeczywista i słuszna cena chleba” – *ad verum iustumque panis precium*. Kanoniści od dawna toczyli debaty na temat słuszności ceny czy sprawiedliwej sprzedaży¹³. Miała dla nich ogromne znaczenie w perspektywie chrześcijańskiej moralności i ochrony przed wyzyskiem, dlatego najpóźniej od XVI w. starano się przestrzegać zasady równowagi umownej: więcej niż podwójne przekroczenie słusznego *iustum pretium* uważano za pokrzywdzenie nabywcy, czyli *laesio enormis* – nadmierny uszczerbek. Tę koncepcję ukuli w średniowieczu glosatorzy na podstawie źródeł prawa rzymskiego. Konsekwentnie odwoływali się do konstytucji cesarza Dioklecjana – C. 4,44,2, gdzie mowa o nadmiernym uszczerbku przy

¹³ Por. np. M. PETRAK, N. ŽIHA, J. JUSZTINGER, *Universal foundations of local laws – example of ‘just price’* (*‘iustum pretium’*), [w:] *Law – Regions – Development*, eds. T. DRINÓCZI, M. ŽUPAN, Pécs-Osijek 2013, s. 307-338.

sprzedaży. W 1531 r. Kopernik napisał traktat *Ratio panaria Allensteinensis* („Olsztyńska taksa chlebowa”)¹⁴. Szacował w nim cenę chleba według ceny pszenicy i żyta oraz wagi wypieczonego chleba po odliczeniu kosztów dodatkowych: zanieczyszczenia, płacy za pracę, transportu i dodatków do zboża. Tak szacowana cena chleba jako słuszna miała obowiązywać w Olsztynie i w innych większych miastach Warmii. Pytanie typowe dla kanonisty to: jak ustalić, że cena jest mniejsza niż połowa prawdziwej ceny, a więc że sprzedaż dokonywano za cenę nieproporcjonalnie niską¹⁵. Mikołaj Kopernik obawiał się raczej zbyt wysokich cen.

W prawie rzymskim wymagano ceny rzeczywistej, aby w ten sposób odróżnić sprzedaż od darowizny – *donatio*. Wymagano ceny w pieniądzu, aby odróżnić sprzedaż od zamiany – *permutatio*, choć wahania w tej kwestii widać w sporze szkół rzymskich jurystów prokulianów z sabinianami jeszcze w I w. po Chr. Formacja w zakresie prawa kanonicznego i inspirowanie się jego osiągnięciami wydają się oczywiste w przypadku doktora *decretorum*. „Określenie ceny (*pretium*) w umowie sprzedaży (*emptio venditio*) wynikało również z zastosowania pojęć prawa rzymskiego”¹⁶, pisał W. Mossakowski, gdy poszukiwał z zapałem śladów prawa rzymskiego w spuściźnie kopernikańskiej. „Pojęcia prawne oraz ekonomiczne – ceny i pieniądza – zbiegają się w jednorodnie funkcjonującej instytucji”¹⁷, jaką jest sprzedaż. Toruński romanista zwrócił uwagę, że w traktatach z teorii monetarnej *De estimatione monete* („O wartości monety”) z 1519 r. oraz *De monete cudende ratio* („O biciu monety”) z 1526 r. M. Kopernik napisał *emptibilium vendibiliumque*. Posłużył się zatem na określenie kontraktu sprzedaży terminem *emptio venditio*. „Określenie było typowo rzymskim wyrażeniem, nieznanym ówczesnie obowiązującemu prawu. Jedynie wykształcony w prawie rzymskim użyłby takiego sformułowania. Dla ilustracji – prawo chełmińskie (*ius Culmense*) [...] posługiwało się terminem *Verkauf*”. Przekład tekstu

¹⁴ Pisownia łac. oryginalna. Tekst łac. obecnie [w:] Mikołaj Kopernik. *Dzieła...*, s. 144.

¹⁵ Por. W. DĄJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*³, Warszawa 2018, s. 112, 521.

¹⁶ W. MOSSAKOWSKI, *op. cit.*, s. 421.

¹⁷ *Ibidem*.

M. Kopernika na niemiecki mówi bowiem *kaufflischen oder verkaufflischen*. „Inne dziedziny prawa polskiego późnego średniowiecza również posługiwały się terminami dalekimi od rzymskich”¹⁸. Słusznie się W. Mossakowski spodziewał¹⁹, że źródłem wiedzy M. Kopernika były w tej mierze „Instytucje” justyniańskie – I. 3,23 pr.-2. A przecież nie tylko w tym przypadku M. Kopernik świadomie i ze znanstwem korzystał z rzymskiej siatki pojęciowej, którą dziś dość powszechnie uważamy za charakterystyczną dla europejskiej tradycji prawnej²⁰. Zdaniem toruńskiego romanisty pojawienie się w kopernikowskich rozważaniach terminów „dobro” – *bonitas* oraz „powaga” – *dignitas* w celu określenia cech niezbędnych dla funkcji pieniądza każe wyciągnąć zupełnie nieodkrywczy wniosek, że „Mikołaj Kopernik znał wypowiedź Ulpiana, cytującego Celsusa na temat prawa: *Ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi*”²¹. Nie dziwi to, skoro pierwszy tytuł „Digestów” – *De iustitia et iure*, przekazujący tę jedyną w antycznych źródłach rzymskich definicję prawa, zwykli czytywać wszyscy wykształceni ludzie, także niebędący prawnikami, jak św. Tomasz z Akwinu²².

4. KOPERNIKOWA BIBLIOTEKA PRAWNICZA – NAJNOWSZE USTALENIA

Dopiero druga dekada XXI w. przyniosła odkrycia, dające szansę ustalić listę książek, które należały do M. Kopernika lub były przez niego używane. I tylko 10 woluminów nosi wyraźne znaki własności M. Kopernika. Pełniejszą listę udało się stworzyć dzięki ustaleniu, jakie

¹⁸ *Ibidem*, s. 417-419. A. VETULANI, *Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej*, Ossolineum 1976, s. 208, pisał: „Przynajmniej kurs dla dekretealistów na Uniwersytecie w Bolonii przewidywał zajęcia z prawa rzymskiego”.

¹⁹ W. MOSSAKOWSKI, *op. cit.*, s. 420.

²⁰ F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Law of Succession: Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011, s. 18; IDEM, *Rzymska siatka pojęć prawa spadkowego a ograniczenia odpowiedzialności za długi*, «Rejent» 9/2017, s. 45-67.

²¹ W. MOSSAKOWSKI, *op. cit.*, s. 421.

²² Por. F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Posiadanie a własność. Nad uwagami św. Tomasa z Akwinu*, «Zeszyty Prawnicze» 2.2/2002, s. 62.

czynił zakupy, oraz temu, że „na szczęście niejednokrotnie na tych samych egzemplarzach Kopernik pozostawił [także] dłuższe zapiski, sporządzone typowym dla niego duktem, kształtami liter, ligaturami i abrewiacjami, znanymi nam z oficjalnych tekstów”²³. Dzięki odręcznym zapiskom M. Kopernika na obszernych marginesach dużych stron tekstu, zadrukowanych po dwie kolumny na karcie, wiadomo, z których inkunabułów i nowszych książek korzystał. Teresa Borawska ustaliła, że do jego księgozbioru wchodziły przynajmniej 54 druki i dwa rękopisy. Te ostatnie to oczywiście *De revolutionibus* oraz tzw. Raptularzyk uppsalski, czyli szesnastokartkowy zeszyt współoprawny z tablicami planetarnymi – *Tabulae astronomicae*²⁴. Uczona dyskretnie i szczerze zaświadczyła, że „najbardziej cieszy odnalezienie przez piszącą te słowa w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali – Carolina Rediviva pięciu weneckich kodeksów prawniczych Justyniana oraz bolońskiej edycji trzynomowego dzieła francuskiego kanonisty Wilhelma Durantiego *Speculum judiciale* z 1474 roku”²⁵. Dotąd panowało bowiem przekonanie, że M. Kopernik po studiach w ogóle nie wracał do wydawnictw prawniczych. Okazało się jednak, że stanowiły trzecią największą grupę tematyczną w jego zbiorach. „Wśród ocalałych książek fromborskiego uczonego obecnie najliczniejszą grupę tworzą prace matematyczno-astronomiczne (siedemnaście), traktaty medyczne (szesnaście) oraz prawnicze (dwanaście), a pozostałe egzemplarze dotyczą zagadnień geografii, filozofii, teologii lub filologii”²⁶.

Zupełnie nie dziwi, że wśród książek M. Kopernika największą liczbę stanowią tomy dotyczące matematyki i astronomii. Po opuszczeniu murów Akademii Krakowskiej M. Kopernik nigdy już nie studiował tych dziedzin w sposób zorganizowany. Sam więc musiał zadbać o literaturę dotyczącą kwestii, które prywatnie najbardziej pociągały go

²³ T. BORAWSKA, *Pismo...*, s. 19.

²⁴ *Ibidem*, s. 16.

²⁵ *Ibidem*, s. 15.

²⁶ *Ibidem*, s. 16. Pełna lista – alfabetyczne zestawienie książek M. Kopernika [w:] T. BORAWSKA, *Nicolaus Copernicus und die Welt seiner Bücher*, [w:] *Grenzüberschreitende Biographien zwischen Ost- und Mitteleuropa. Wirkung – Interaktion – Rezeption*, Hrsg. T. WEGER, Frankfurt am Main 2009, s. 199-207.

intelektualnie. Dodajmy, że na ówczesne czasy potencjał poznawania i odkrywania był w nich największy. Spośród ocalałych ksiązek drugą największą grupę stanowią te medyczne. Trudno się dziwić. Mikołaj Kopernik studiował medycynę tylko dwa lata w Padwie, czego też nie uwieńczył żadnym dyplomem. Podchodził bardzo praktycznie do tej dziedziny wiedzy, a raczej dziedziny umiejętności: medycyna, tak jak prawo, to *ars* – sztuka. Z pasją zajmował się poszukiwaniem lekarstw i opieką nad zdrowiem ludzi, z którymi utrzymywał stałe kontakty. Nic dziwnego, że jak każdy dobry lekarz musiał i chciał się stale dokształcać.

Zgromadzenie trzeciej co do wielkości kolekcji tematycznej również nie dziwi. Czyż człowiek, który zdobył prawnicze wykształcenie i korzysta z niego w codziennej pracy, nie starałby się mieć pod ręką prawniczych ksiązek? Naturalnie do nich wraca, choć raczej jest z nimi na co dzień. Podkreśla tekst, czyni uwagi na marginesach, wyodrębnia użyteczne fragmenty, a nawet nanosi poprawki. To typowa intelektualna praca prawnika z tekstem drukowanym. „Nierzadko Kopernik wykorzystywał puste strony do zapisywania i utrwalania interesujących go fragmentów tekstów i także własnych przemyśleń, a nawet obserwacji astronomicznych oraz recept”²⁷. Biblia Jana (Johannesa) Gutenberga była drukowana w latach 1452-1455, a w cztery dekady później M. Kopernik – jak każdy typowy prawnik – pisał bez skrępowania po zadrukowanych kartach inkunabułów. „Notatki pokazują, jak w trakcie czytania na bieżąco podsumowuje on dany fragment czy wpisuje słowa kluczowe. Zapewne były to sposoby zapamiętywania najważniejszych punktów w tekście. Również można by tu wysunąć tezę, że być może specyfiką prac na Warmii były właśnie te tematy, które najbardziej interesowały go jako prawnika”²⁸. Dodajmy, że kreślił głównie po książkach o prawie. „To właśnie w kodeksach prawniczych zidentyfikowano niemal 500 wpisów Kopernika, podczas gdy w pozostałych książkach od kilku do kilkudziesięciu. Większość z nich stanowiły sporządzone drobnym, studenckim pismem glosy typu dyspozycyjnego, czyli wyjęte z tekstu

²⁷ T. BORAWSKA, *Pismo...*, s. 17.

²⁸ C. CALMA, *Odręczne notatki Mikołaja Kopernika w 'Disputationes, quaestiones et consilia' Fredericusa Petruciusa oraz 'Consilia' Antoniusa de Butrio. Analiza stylistyczna*, [w:] *Zapiski...*, s. 73.

wyrazy bądź krótkie zdania, ale nie brak również dłuższych uwag i poprawek błędów drukarskich. Dla lepszego zapamiętania niektórych fragmentów tekstu Kopernik podkreślał je lub umieszczał rysunek palca wskazującego, a nawet wpisywał słowa *Valde notandum*, tzn. «Trzeba dobrze zapamiętać». Różne barwy atramentu, grubość linii i stawiane bardziej zamasyżycie litery pokazują, że Kopernik wracał wielokrotnie do lektury książek już w czasie pobytu na Warmii²⁹.

Zatrzymując własne pióro nad poszczególnymi kartami, M. Kopernik czytał książki bez pośpiechu³⁰, jak typowy prawnik. Był nie tylko „bardzo uważnym czytelnikiem, ale takim, który posługiwał się książką, rozumiejąc, że może być ona niedoskonałą i że wymaga odpowiednich «ustawień». Jako czytelnik posłużył się nią jako pewną maszyną do lektury tekstu, korygując i ustawiając ją odpowiednio, aby była dobrym narzędziem do czytania. Po drugie, pisał notatki najwyraźniej, aby zapamiętać istotne pojęcia znajdujące się w tekście. Kopernik czytał tekst dokładnie i ze zrozumieniem, i od czasu do czasu podsumowywał to, co było w jego ocenie najistotniejsze i najważniejsze. Do tego zdecydowanie preferował krótkie zwroty i rzeczownik. Kopernik był fascynującym czytelnikiem [...]»³¹. Dla znawcy prawniczego warsztatu jest oczywiste, że zapiski M. Kopernika ujawniają prawniczą formację: myśli sentencjami, szuka użytecznych rozróżnień, precyzuje pojęcia, definicje postrzega jako źródło normatywne.

Jakimi prawniczymi książkami posługiwał się M. Kopernik? Ustaliła T. Borawska, że podczas swoich studiów w Bolonii nabył pięć dzieł. W jednej oprawie znalazły się dwa poświęcone prawu feudalnemu: wydane w Wenecji w 1500 r. dzieło Baldusa de Ubaldis (1327-1400) *Super*

²⁹ T. BORAWSKA, *Pismo...*, s. 20.

³⁰ D. JUTRZENKA-SUPRYN, J. CZUCZKO, M. WACHOWIAK, P. SZROEDER, *Zapiski marginalne autorstwa Mikołaja Kopernika w inkunabułach i starych drukach ze zbiorów Biblioteki 'Hosianum' w Olsztynie w świetle zagadnień konserwatorskich*, [w:] *Zapiski...*, s. 95-96: „Zbliżony skład chemiczny atramentów, które użyte zostały do napisania adnotacji w inkunabułach o tematyce prawniczej, pozwala wysnuć przypuszczenie, że były one przedmiotem studiów uczonego astronoma w zbliżonym czasie”. Czasem identyczny skład chemiczny na niektórych innych książkach pozwala stawiać tezę, że M. Kopernik przeczytał dany tekst w jednym czasie „od deski do deski”.

³¹ C. CALMA, *op. cit.*, s. 74.

usibus feudorum et commentum super pace Constantiae oraz w 1498 r. Jakuba de Alvarottis (1385-1453) *Super feudis, cum additionibus Matthaei de Corbinellis et Montori Mascarelli* – średniowieczny zbiór praw lombardzkich. Przede wszystkim jednak M. Kopernik nabył w Bolonii weneckie wydania *Digestum vetus* z 1486 r. oraz *Digestum novum*³² z 1489 r., a także „Instytucji” justyniańskich z 1490 r. Z tymi ostatnimi współoprawny był zbiór nowych konstytucji cesarza Justyniana, czyli *Novellae* – wydanie z 1494 r. „Nowele” z końcem XVI w. włączono do *Corpus iuris civilis*, którego podstawę stanowiły „Digesta”, „Instytucje” i „Kodeks” jako podstawowe teksty źródłowe, przekazujące spuściznę prawa rzymskiego zebraną w VI w. pod auspicjami Justyniana. Wydaje się, że spośród trzech wymienionych części kompilacji akurat „Kodeksu” justyniańskiego M. Kopernik nie miał w swoich zbiorach. Mógł znać, że go nie potrzebuje, skoro zakupił będącą komentarzem do justyniańskiego „Kodeksu” pracę Baldusa de Ubaldis *Lectura super I–IX Codicis*, wydaną w 1490 r. Natomiast w bibliotece M. Kopernika zauważalny jest brak książek z dziedziny prawa kanonicznego oraz praw partykularnych. Zasadne wydaje się tłumaczyć go ich zaginięciem³³.

Odręczne zapiski dowodzą, że „Kopernik był także czytelnikiem należącego do Łukasza Watzenrodego klocka prawniczego zawierającego dzieła Aleksandra Tartagnisa (*Lectura super II. parte Digesti veteris*, Bolonia 1473) oraz Mateusza Mathesilanisa (*Singularia dicta etiam notabilia*, 1474/1475) odnalezionego w Bibliotece Kapitulnej w Łowiczu przez Zbigniewa Skielczyńskiego³⁴ w 1978 r. Biskup warmiński Ignacy Krasicki (1735-1801) zabrał najwyraźniej te książki z Warmii do prymasowskiego Łowicza, gdy w 1795 r. został prymasem Polski. Z tego klocka zapewne uczył się M. Kopernik w Bolonii na studiach prawnych. Podczas studiów medycznych w Padwie, gdy przygotowywał się

³² Przypomnijmy, że justyniańskie „Digesta” wydawano w trzech tomach: *Digestum Vetus* (od księgi pierwszej – D. 1 do drugiego tytułu księgi dwudziestej czwartej – D. 24,2), *Infortiatum* (od trzeciego tytułu księgi dwudziestej czwartej – D. 24,3 do końca księgi trzydziestej ósmej – D. 38) oraz *Digestum Novum* (od księgi trzydziestej dziewiętej – D. 39 do końca, tj. do księgi pięćdziesiątej – D. 50).

³³ T. BORAWSKA, *Prawnicy...*, s. 313; EADEM, *Nicolaus...*, s. 179–207.

³⁴ T. BORAWSKA, *Pismo...*, s. 16.

do egzaminu doktorskiego z prawa kanonicznego zdanego w Ferrarze, służyły mu raczej dwa inne dzieła: *Disputationes, quaestiones et Consilia* zmarłego w 1348 r. Federico Petrucciego oraz *Consilia Antoninusa de Butrio* (1338-1408). Niewykluczone, że wykorzystywał je potem podczas pracy prawniczej w Lidzbarku Warmińskim. Wydane w oficynie Adama Rota w Rzymie w 1472 r. były oprawione również w jeden klocek intro-ligatorski ozdobiony w prawym dolnym rogu pierwszej karty kolorowo wyrysowanym herbem biskupim Ł. Watzenrodego. Wcześniej, bo na karcie przybyszowej numer dwa oprawnego inkunabułu, znalazła się poczyniona ręką M. Kopernika notatka o cenie, jaką wuj zapłacił za książkę: *empta pro II ducatis et III libris* – „kupiona za dwa dukaty i cztery liry” czy inaczej za cztery funty³⁵.

Specjalistka w zakresie badań nad oprawą inkunabułów Ewa Chlebus uznała, że wspomnianą wcześniej książkę Baldusa *Lectura super I-IX Codicis* M. Kopernik nabył i oprawił jeszcze podczas studiów w Krakowie. „Oznaczałoby to, że zagadnienia prawnicze interesowały go już we wczesnym okresie studiów, podczas których – jak wiadomo – zgłębiał głównie wiedzę matematyczno-astronomiczną. Być może lektura ta miała stanowić przygotowanie do dalszej nauki na wydziale prawa w Bolonii”³⁶. Badaczka założyła, że M. Kopernik był pierwszym właścicielem druku, a zarazem zleceniodawcą oprawy, toteż *Lectura super I-IX Codicis* stanowiłaby pierwsze prawnicze dzieło, jakie nabył. Uczyniłby to jeszcze przed podjęciem studiów prawniczych, co powszechne doświadczenie prawnicze każe uznać za mało prawdopodobne. Rzadko się bowiem zdarza, aby ktoś kupował książki prawnicze przed studiami. Dzieło Baldusa zaś nie należało w żadnym razie do kategorii prac popularnonaukowych. Mógł mu je polecić lub sprezentować wuj. Byłaby to jednak zachęta do studiów lub pomoc naukowa

³⁵ J. WOJTKOWSKI, *Transliteracja, transkrypcja i przekład zapisków w drukach wykorzystywanych przez Mikołaja Kopernika*, [w:] *Zapiski...*, s. 140. Zdaniem C. CALMA, *op. cit.*, s. 69, 71, Łukasz Watzenrode kupił ją w Bolonii, gdy tam uzyskał doktorat z prawa kanonicznego w 1473 r., za cenę porównywalną z wartością połowy wsi.

³⁶ E. CHLEBUS, *Oprawa ksiąg z zapiskami Mikołaja Kopernika ze zbiorów Biblioteki WSD MW 'Hosianum' w Olsztynie*, [w:] *Zapiski...*, s. 52.

niezwykle kosztowna – nawet w perspektywie kolejnych wielkich inwestycji Ł. Watzenrodego w edukację siostrzeńców.

Liczne zapiski odręczne M. Kopernika dowodzą, że uważnie studiował *Lectura super I-IX Codicis*. Teresa Borawska może mieć rację, że odnaleziona zupełnie niedawno jego porady prawnej Mikołaj Kopernik udzielił poza miejscem zamieszkania i z pamięci. Pisał *doctor Nicolaus* „w pośpiechu na nierówno przyciętej kartce”³⁷. W przechowywanym na Warmii inkunabule z zapiskami, które wyszły spod jego ręki, akurat komentarz Baldusa do tytułu „Kodeksu” justyniańskiego – C. 7,39 poświęconego *longissimi temporis praescriptio* zachował się zupełnie czysty. W innych nie brakuje śladów uważnego studiowania, wręcz pracy z tekstem i powrotów do niego. Wydaje się, że kwestie dotyczące *usucapio* – zasiedzenia znalazły się w orbicie zainteresowań M. Kopernika. To czysta materia prawa rzymskiego, którego regulacje cieszyły się wielkim autorytetem. Wynikał on z praktyczności rozwiązań oraz neutralności i uniwersalności posługiwania się nim w praktyce prawniczej w XVI w.

Odkrycia i ustalenia poczynione w ostatniej dekadzie rzuciły nowe światło na poszukiwania dotyczące działalności fromborskiego kanonika jako prawnika – typowego *in-house counsel* Księstwa Warmińskiego. Artykuł toruńskiego romanisty ogłoszony drukiem na samym początku XXI w. rzeczywiście zdezaktualizował się w znacznej części. Wszelako wyrażone tam intuicje znalazły potwierdzenie dzięki późniejszym odkryciom i ustaleniom.

5. POTWIERDZONA INTUICJA BADAWCZA

WIESŁAWA MOSSAKOWSKIEGO

Powierzchowna ocena pracy W. Mossakowskiego zatytułowanej *Mikołaj Kopernik i prawo rzymskie* sprowadzać by się mogła do protekcyjnych uwag. Przygotowywanie jubileuszowej księgi na 2001 r. stworzyło okazję, która osobiście mogła być przez W. Mossakowskiego

³⁷ T. BORAWSKA, H. RIETZ, *Ein rechtlicher Rat von Nicolaus Copernicus aus dem Jahre 1535*, «Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung: neue Folge der Zeitschrift für Ostforschung» 55.4/2006, s. 551.

odczytywana jako powinność i spłata długu wdzięczności wobec nauczyciela S. Salmonowicza. O kim miałyby toruńskiemu historykowi prawa napisać toruński romanista do tomu wydawanego w Toruniu, jeśli nie o najznakomitszym torunianinie? Wielu mogło rzecz jasna szeptać pod nosem: to rozważania w stylu przysłowiowych „słoń a sprawa polska”, gdy mało kto pamiętał, że M. Kopernik był prawnikiem z wykształcenia i wykonywanego zawodu. Tym bardziej zaskakujący i nowatorski wydawał się pomysł przestudiowania ewentualnych związków doktora prawa kanonicznego z prawem rzymskim. Kto miał to zrobić, jeśli nie profesor prawa rzymskiego? Czy jednak było co studiować? Każdy, kto orientował się w materii, musiał być mocno sceptyczny.

Wiesław Mossakowski udowodnił, że nie brakowało mu odwagi badawczej. Czy okazała się ona bliższa brawury, czy ujawniła godny uznania przeblysłk intuicji? Druga dekada wieku XXI udowodniła, że toruński uczony romanista miał niesamowitą intuicję. Artykuł jego trudno dziś zacytować, gdyż w znacznej mierze się zdezaktualizował. Każdy wszelako uzna, że W. Mossakowski dał mu dobry tytuł, który spełnił przynajmniej funkcję mocnej tezy. Romanista wiedział, że M. Kopernik był prawnikiem, a wykształcony na uniwersytetach we Włoszech musiał świetnie się w prawie rzymskim orientować. Publikując swój artykuł, W. Mossakowski niemało ryzykował. Nawet śmieszność. Okazał się wizjonerem.

WIESŁAW MOSSAKOWSKI – PRAWO RZYMSKIE – MIKOŁAJ KOPERNIK.
O INTUICJI BADAWCZEJ I PODEJMOWANIU TYLKO WAŻNYCH TEMATÓW

Streszczenie

„Mikołaj Kopernik był znawcą rzymskiego prawa cywilnego” – pisał w 2001 r. Wiesław Mossakowski. Bardzo chciał w to wierzyć. Odkrycia i ustalenia ostatniej dekady rzuciły nowe światło na poszukiwania w zakresie działalności Kopernika jako prawnika. Był on bowiem typowym *in-house counsel* – prawnikiem praktykiem w służbie kapituły katedralnej, do której należał w Księstwie Warmińskim. Artykuł W. Mossakowskiego w znacznej mierze się zdezaktualizował, ale niektóre jego intuicje zostały potwierdzone. Publikując go, niemało ryzykował. Nawet śmieszność. Okazał się wizjonerem.

WIESŁAW MOSSAKOWSKI, ROMAN LAW,
AND NICOLAUS COPERNICUS: A RESEARCHER'S INTUITION
TO CHOOSE ONLY IMPORTANT SUBJECTS FOR STUDY

Summary

In a paper published in 2001 Wiesław Mossakowski claimed that Nicolaus Copernicus was an expert in Roman civil law. He was convinced he was right. Discoveries and findings made in the last decade have shed new light on the search for Copernicus' activities as a lawyer. In fact, he was a typical in-house counsel, in the service of the cathedral chapter to which he belonged in the Duchy of Warmia. Much of Mossakowski's paper has dated, but some of his intuitions have been confirmed. With his paper he was risking a lot, even ridicule but eventually turned out to be a visionary.

Słowa kluczowe: intuicja badawcza; tematy badań; Mikołaj Kopernik; uczeni prawnicy; prawo rzymskie; romanistyka; nauczanie prawa.

Keywords: researcher's intuition; research topics; Copernicus; legal scholars; Roman law; the study of Roman law; legal education.

Literatura

- Bibliografia kopernikowska*, oprac. H. BARANOWSKI, III, 1972-2001, Toruń 2003.
- BOCHENEK M., *Znaczenie traktatu monetarnego 'Meditata' Mikołaja Kopernika dla rozwoju myśli ekonomicznej (w 500. rocznicę jego powstania)*, «*Ekonomista*» 6/2017, s. 698-718.
- BORAWSKA T., *Nicolaus Copernicus und die Welt seiner Bücher*, [w:] *Grenzüberschreitende Biographien zwischen Ost- und Mitteleuropa. Wirkung – Interaktion – Rezeption*, Hrsg. T. WEGER, Frankfurt am Main 2009, s. 179-207.
- BORAWSKA T., *Pismo Mikołaja Kopernika*, [w:] *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej 'Hosianum' w Olsztynie*, red. T. GARWOLIŃSKI, Olsztyn 2016, s. 10-26.
- BORAWSKA T., *Prawnicy w otoczeniu Mikołaja Kopernika*, «*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*» 1/2013, s. 295-322.
- BORAWSKA T., RIETZ H., *Ein rechtlicher Rat von Nicolaus Copernicus aus dem Jahre 1535*, «*Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung: neue Folge der Zeitschrift für Ostforschung*» 55.4/2006, s. 548-555.
- CALMA C., *Odręczne notatki Mikołaja Kopernika w 'Disputationes, quaestiones et consilia' Fredericusa Petruciusa oraz 'Consilia' Antoniusa de Butrio. Analiza stylometryczna*, [w:] *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej 'Hosianum' w Olsztynie*, red. T. GARWOLIŃSKI, Olsztyn 2016, s. 67-77.

- CHLEBUS E., *Oprawa ksiąg z zapiskami Mikołaja Kopernika ze zbiorów Biblioteki WSD MW 'Hosianum' w Olsztynie*, [w:] *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej 'Hosianum' w Olsztynie*, red. T. GARWOLIŃSKI, Olsztyn 2016, s. 41-66.
- DAJCZAK W., GIARO T., LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*³, Warszawa 2018.
- HEJNOSZ W., *Mikołaj Kopernik jako prawnik*, [w:] *Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, red. T. CZEŻOWSKI I IN., Toruń 1952, s. 145-162.
- JUTRZENKA-SUPRYN D., CZUCZKO J., WACHOWIAK M., SZROEDER P., *Zapiski marginalne autorstwa Mikołaja Kopernika w inkunabułach i starych drukach ze zbiorów Biblioteki 'Hosianum' w Olsztynie w świetle zagadnień konserwatorskich*, [w:] *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej 'Hosianum' w Olsztynie*, red. T. GARWOLIŃSKI, Olsztyn 2016, s. 78-110.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Być prawnikiem. Trzy medytacje*, Warszawa 2023.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Law of Succession: Roman Legal Framework and Comparative Law Perspective*, Warszawa 2011.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Posiadanie a własność. Nad uwagami św. Tomasza z Akwinu*, «Zeszyty Prawnicze» 2.2/2002, s. 59-70.
- LONGCHAMPS DE BÉRIER F., *Rzymska siatka pojęć prawa spadkowego a ograniczenia odpowiedzialności za długi*, «Rejent» 9/2017, s. 43-63.
- Mikołaj Kopernik. Dzieła wszystkie*, III: *Pisma pomniejszych*, red. A. WYCZAŃSKI, Warszawa 2007.
- Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne oraz J.L. Decjusza Traktat o bicu monety*, oprac. J. DMOCHOWSKI, Warszawa 1924.
- MOSSAKOWSKI W., *Mikołaj Kopernik i prawo rzymskie*, [w:] *'Historia integra'. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. D. JANICKA, R. ŁASZEWSKI, Toruń 2001, s. 411-423.
- PETRAK M., ŽIHA N., JUSZTINGER J., *Universal foundations of local laws – example of 'just price' ('iustum pretium')*, [w:] *Law – Regions – Development*, eds. T. DRINÓCZI, M. ŽUPAN, Pécs-Osijek 2013, s. 307-338.
- THIEME H., *Copernicus als Jurist*, [w:] *Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag*, Aalen 1976, s. 345-356.
- VETULANI A., *Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej*, Ossolineum 1976.
- WOJTKOWSKI J., *Transliteracja, transkrypcja i przekład zapisków w drukach wykorzystywanych przez Mikołaja Kopernika*, [w:] *Zapiski Mikołaja Kopernika w drukach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej 'Hosianum' w Olsztynie*, red. T. GARWOLIŃSKI, Olsztyn 2016, s. 139-383.